

Yaşam

S a r g u n A . T o n t

Kafayı Üşütmüş Romalılar...

Biz çocukken, nazara geldiğini zannedenler tedavi için kurşun döktürülürdü. Tıpkı türbe önünde dua etmek gibi, kurşun dökmenin de İslam'da yeri yoktur; ama günlük yaşamımızda torpil yaptırma ya o kadar alışmışız ki, bu huyumuzu en ulu divana kadar taşımaktan çekinmiyoruz. Küçükken bana da kurşun döküldüğünü çok iyi anımsıyorum. Aklınıza "Sizin neyinize nazar değsin ki?" kabilinden bir soru geliyorsa, bunu bana değil rahmetli nineme yöneltmeniz daha doğru olurdu. Üstüme örtülen çarşafın altında heyecanla beklerken, eritilmiş metalin suyla temas ettiği zaman çıkan "hissss!" sesi hâlâ kulaklarımdadır. Tabii adet olduğu üzere, sanki kaya altında ezilmiş bir ahtapotu andıran metalin bulunduğu tasta şifa niyetine birkaç yudum su içirildiğimi de unutmamak gerekir. Bu şifalı suyun beni nasıl etkilediğini kestirmek güç; ama eğer mahallenizde yangın çıktığında içinizde karşı koyulmaz bir keman çalma arzusu oluşuyorsa, büyük bir olasılıkla siz de aynı benim gibi o şifalı sudan içmiş olabilirsiniz. Aslında, Roma yanarken İmparator Neron'un gerçekten keman çaldığına dair elimizde güvenli bir kanıt yok; eğer gerçekten öyle bir delilik yapmışsa, büyük bir olasılıkla çaldığı minik bir arpe benzeyen "lir"dir. İster keman ister yaylı tanbur çalsınlar, Roma asilzadeleri arasında "kafayı üşütenlerin" sayısı beklenenin çok üstünde. İmparator Caligula'nın yanında Neron neredeyse akıllı birisine benziyor. Caligula o kadar deliymiş ki, kendini tanrı ilan etmiş, hazineye gelir sağlamak için senatör hanımlarını sokak kadını gibi çalıştır-

mış, bütün bunlar yetmiyormuş gibi atını meclise senatör olarak sokmuş!

"Peki ama", diyeceksiniz, "o zamanlar ne bugünkü İstanbul ya da Ankara'dakine benzer bir trafik, ne de SSK hastanelerinde muayene olmak için saatlerce beklemek, ne de devlet dairelerinde 'Bugün git, yarın gel' olmadığına göre Roma'lının neden kafayı üşüttüklerini anlamakta güçlük çekiyorum." Haklısınız; ama son yıllarda ortaya atılan bir tez, bu soruya açıklık getirdi: Uzmanlara göre, eski Roma'daki akli dengesizliğin en büyük nedeni kurşun.

Kurşun, insanoğlunun ilk keşfettiği

elementlerden biridir. Zor paslanan, dayanıklı ve kolayca şekillendirilebilen kurşunun bu özellikleri eski Romalıların gözünden kaçmıyor ve kısa zamanda su taşıması kurşundan imâl edilen borularla yapılmaya başlanıyor. (Kurşunun kimyasal sembolü Pb zaten eski Latince plum-bum [tesisatçı, borucu] kelimesinden kaynaklanır.) Hernekadar kurşun borulardan akan su hendekten veya taş oluklardan akana göre çok daha temiz görünse de kurşunun çok toksik bir madde olması, bu suyu içenin zehirlenmesine neden olabilir. Zehir, özellikle sinir sistemini, mide ve bağırsaklarla, kan yapan dokuları etkiler. Hastanın rengi solar, kolayca sinirlenir, sık sık kabız olur. Kurşun zehirlenmesi, çocuklarda beyni etkileyip felç, körlük ve sağırılığa yol açabilir.

Roma'lının yemek içmeye ne kadar düşkün olduklarını duymuşsunuzdur. Zamanın en popüler içkilerinden biri, kurşun fıçılarda saklanan "sapa" dedikleri üzüm suyu. Romalılar sapayı hem içki, hem de yemeklerine tad vermek için salça olarak kullanıyorlarmış.

Eğer siz de benim gibi çevre tarihine meraklıysanız, bir çevre sorunu ortaya çıktığı zaman kısa bir süre sonra bu konuda bir "uyaranın" da ortaya çıktığını, fakat çoğunluğun bu uyarana genellikle kulak asmadığını öğrenirsiniz. Örneğin, ormanların yok edilmesinin, erozyon dahil ne gibi felaketlere yol açabileceğini, ünlü filozof Eflatun MÖ 5. yüzyılda uyarıyordu. Yine aynı zamanlarda, Romalı Tacitus, kendisi mühendis olduğu halde, aşırı baraj yapımına karşı çıkarak örnek bir ekolojik tavır sergile-

mişti. Bugünlerde gündemden düşmeyen hava kirliliğinin sağlığını nasıl etkileyebileceğini, İngiliz bilimadamı John Evelyn 17. yüzyılda belirtmiş, atmosfere atılan gazların bir gün küresel ısınmaya yol açabileceği, bundan yüz yıl önce fiziksel kimyanın babası Svante Arhenius tarafından ortaya atılmıştı. Kurşun konusunda durum pek farklı değil. Bu kez uyarıyı yapan Marcus Vitruvius Pollio (MÖ 1. yüzyıl) adında bir mühendis: "Kurşunla çalışanların benizleri soluk olur. Kurşun, dökülürken havayla karışır, ortaya pis kokulu gazlar çıkar ve bu gazlar kişinin vücuduna girerek uzuvlardaki kanı çalarlar. Bu nedenden ötürü, sağlık açısından su, kurşun borularla taşınmamalıdır." (<http://www.radford.edu/~wkovarik/lead/quotes.html>)

Eski mühendislerin günümüzdekilerden ne kadar değişik bir çevre eğitimi aldıklarını, doğrusu çok merak ediyorum; ama biz yolumuza devam edelim. Romalı doktor Bernardo Ramazzini, 1700 yılında yazdığı bir kitapta kurşun madenlerinde çalışanların hayalet ve kötü ruhlarla karşılaştıklarından bahseder ve Amerikalı Benjamin Franklin (18. yüzyıl) kurşun zehirlenmesinin 60 yıl öncesinden beri bilindiğini, fakat koruma yöntemlerinin alınmadığından yakınıdır. Bu uyarılara şimdi olduğu gibi o zaman da en ünlü popüler bilim dergisi olan Scientific American dergisi 1852 yılında son noktayı koyuyor: "Kurşun hangi maddeyle karıştırılırsa karıştırılsın, sağlığa zararlıdır".

1920'li yıllarda petrole kurşun karıştırılınca motorun çok daha üstün bir performans verdiği anlaşılıyor ve dolayısıyla tekrar alevleniyor. Harvard Üniversitesi'nden Prof. Alice Hamilton'ın başını çektiği bir grup akademisyen, petrole kurşun yerine alkol eklenirse aynı üstün performansın elde edilebileceğini iddia ediyor. Bu öneriyi General Motors şirketinin başı Thomas Midgley sıcak bakarken, büyük petrol şirketleri karşı çıkıyor. Midgley'in sonradan fikir değiştirip kurşunlu benzini desteklemesi, ortalığı daha da karıştırıyor ve Prof. Hamilton, zamanın en büyük petrocülerinden biri olan Charles F. Kettering'e "Sen bir katilsin!" demekten bile çekinmiyor. Kısacası, ABD'de petrole kurşun eklenmesi bundan ancak 20 yıl kadar önce yasaklanabiliyor. Petrolün ne kadar yaygın bir şekilde kullanıldığını, kaza ve dikkatsizlik sonucu ne kadar kolaylıkla yayılıp çevreyi kirletebileceğini gözönüne alırsanız zararın boyutları kendiliğinden ortaya çıkar.

Gelelim ülkemizdeki gelişmeler: Kayseri-Kültepe'de yapılan kazılar MÖ 2000 yıllarında Anadolu'dan kurşun, gümüş, bakır ve altının Mezopotamya'ya ihraç ve oradan da kalay ithal edildiğini gösteriyor. Truva'da yapılan kazılarda bulunan kurşun parçalarının, MÖ 500 yıllarında, belki de daha öncelerden beri işletildiği bilinen Balya madenlerinden geldiği düşünülüyor. (Z.Akyol ve H. Pehlivanoğlu, Maden Etüd ve Arama Dairesi 50. Yıl Sempozyumu Bildirileri, s:45-53). Madencilik alanında bu kadar eski bir geçmişi olan ülkemizde, kurşunun çok yaygın bir şekilde kullanıldığı gün gibi aşikâr.

Ülke genelinde kurşun kirlenmesinin ne boyutlara ulaştığını kestirmek güç. Elimize geçen birkaç bilgi pek rahatlatıcı. AGİT'e (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı) göre, Porsuk ve Sakarya bu açıdan Avrupa'nın en kirli nehirleriymiş. Avrupa standartlarına göre kurşun sınırı litrede 10 mikrogram olduğu halde, Porsuk'ta 13,67, Sakarya'da ise 10,33 mikrogrammış.

Tabii, o zaman akla gelen soru: Roma İmparatorluğu'nun sonunu getiren kurşun, atalarımızı nasıl etkiledi? Zaman darlığı yüzünden Osmanlı saraylarında kurşun boruların veya fıçılardan ne zaman devreye girdiğini ve ne kadar kullanıldığını öğrenemedik. Osmanlı hanedanından çok değerli sultanların çıktığından kimsenin şüphesi olmasın; ama, arada sırada da olsa delilik açısından Romalı imparatorları aratmayacak olanlar da çıkmamış değil. Örneğin, Birinci Ahmed'in yerine tahta geçen Birinci Mustafa, Divan-ı Humayun'da tazı gibi zıplamaya bayılmış. Diğer bir eğlencesi de vezirlerin kavuklarını

başlarından eliyle çıkartıp yerde yuvarlamakmış. Romalı Caligula'nın atını senatör yaptığından yukarıda bahsetmiştik; aynı şekilde atına çok düşkün olan Deli İbrahim ise, sandala atından inmeden binmeye çalışmış fakat başarılı olamamış. Bu sultanın deli lakabını ne kadar hakettiğini, sarayın havuzundaki balıkları para atarak beslemeye çalışmasından anlıyoruz. Sarayı kemersiz bir entari giyerek akşamları gizlice terkeden Dördüncü Murat, sokaklarda deliler gibi dolaşp önüne geleni kılıçtan geçirirmiş. Mustafa ve İbrahim hakkında fazla bilgimiz yok; ama Murat'ın şaraba düşkün bir hükümdar olduğunu biliyoruz. Eğer Osmanlılar şarabı Romalılar gibi yapıyorsa, bu deliliğin kaynağı kurşun olabilir. Umarız genç tarihçilerimizden birisi bu konuda bir araştırma başlatarak bizleri aydınlatır.

Diğer birçok çevre sorununda olduğu gibi kurşun konusunda da işler siyah veya beyaz değil. Günümüzde duvardaki boyalardan tutun, elektrik malzemelerine kadar sayısız endüstriyel üründe kullanılan kurşunun tehlikesi dikkat edildiği takdirde sifırı indirilmese bile, zararsız bir boyuta indirebilir. Sırası gelmişken, en tehlikeli kurşunun tabanca namlusundan çıktığını söylemekte fayda var. Bütün bu yazdıklarımızı gözönüne alarak "Yar üstüne yar seveni" ille de kurşunlamak isteyen bayanlar, silah çekmek yerine yavuklularına kurşun döktürsün ve tabii "şifalı" sudan içirmeyi de ihmal etmesinler. Fakat acele edin; çünkü benim cefakâr bisikletim Döldül, gelecek seçimleri kazanır kazanmaz kurşun döktürmeyi yasak eden bir kanunu meclise getirecek. Bizden söylemesi.